
 <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2023-2-63-68>

 <https://orcid.org/0000-0003-2553-8598>

МАРТИНЮК Анатолій Кирилович

доктор педагогічних наук, професор кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
e-mail: mart_ak@ukr.net

УДК 78.087.68:[37.015.31:172.15](045)

ВПЛИВ ХОРОВОГО СПІВУ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається ефективність розкриття сутності хорового співу як духовного феномена культури та впливу його на формування національної свідомості особистості, що досягається, якщо в основу дослідження українського хорового співу буде покладено акмеологічний підхід; виділено основні компоненти змісту національної самосвідомості та механізми впливу хорового співу, його сутнісні, на її формування.

З'ясовано, що формування національної самосвідомості найефективніше відбувається у процесі хорового співу, де вивчається все різноманіття національної культури, наголошується на її неповторній значущості для світової культури.

Визначено, що хорова культура України, будучи частиною національної культури та однією зі сфер національної самосвідомості, розвивається під впливом культурно-історичних процесів, має саморегулюючий характер і виконує функції не тільки збереження та трансляції культурних цінностей, а й їхнього постійного народження, переосмислення в галузі комунікації та творчості.

Систематизовано та охарактеризовано основні елементи національної самосвідомості. Уся сукупність елементів національної самосвідомості сприймається як система, що утворює чотири рівні: когнітивно-раціональний, аксіологічний, емоційний, регулятивний.

Розглядається національна проблематика, що є однією з найбільш затребуваних і водночас дискусійних галузей у сучасній гуманітарній науці. Пильну увагу до неї представників різних наукових дисциплін обумовлено тим, що феномен національного пов'язаний із актуальними питаннями людського буття. Важливу роль у збагненні та здобутті національної ідентичності грає музичне мистецтво. Загальновідомо, що музика неодноразово впливала на самовиз-

начення різних культур і була важливим інструментом соціальних і національних трансформацій.

Ключові слова: *хорове мистецтво; національна свідомість, хоровий спів, національна культура; естетичні цінності, духовний розвиток особистості.*

Постановка проблеми. Проблема національної самосвідомості набуває особливої гостроти за сучасних умов війни в Україні, коли посилюються міжнародні протиріччя, зростає міжнародна напруженість та геноцидні прояви з боку держави-агресора.

Розвиток країни неможливий без розуміння сутнісних підстав національної самосвідомості, що призводять до уточнення базових скріплювальних засад державності, що набуває особливої актуальності в умовах війни. Цілісність нації забезпечується завдяки національній свідомості та національній самосвідомості кожної особистості. Національна самосвідомість – ядро національної свідомості, що виступає як стрижнева система оціночних відносин і раціонально-ціннісних уявлень, необхідних для відповідного самовизначення людини в духовному та соціально-політичному житті.

При різкій зміні сучасного соціокультурного життя українського суспільства необхідним компонентом підтримки його стабільності, початком взаєморозуміння та взаємодії людей виступають духовні традиції, пов'язані з усвідомленням людиною сенсу власного існування, його духовного оновлення. Через духовні традиції йде процес

пізнання самого себе, свого призначення та життєвого змісту.

Хоровий спів – одна з головних складових цивілізаційної спадщини духовного життя українців. Однією з головних характеристик хору є те, що хорове мистецтво розвивається в постійній паралелі зі зміною часів. Хор є відображенням життя, у якому звучить літопис нашого часу. Генетично духовні традиції закладені в хоровому співі в контексті формування національної свідомості, є особливою формою відображення об'єктивного світу; засобом ефективної орієнтації у світі та взаємодії з ним.

Хорове мистецтво та хорова культура України історично завжди мали обов'язок згуртовувати націю, духовно об'єднувати народ у процесі творчого самовираження, формувати та зберігати індивідуальність, неповторність особистості при колективній організації праці.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Педагогічна діяльність видатних українських композиторів (М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Леонтовича, М. Лисенка, С. Людкевича, Я. Степового, К. Стеценка та ін.) розкрила принципове розуміння впровадження у практику національного виховання хорової музики, яка має великі потенційні можливості впливу на духовний світ людини, її інтелектуальну, емоційну, творчу сфери. Провідні вчені (М. Сілецький, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін.) підкреслювали зв'язок музичного виховання зі світом почуттів, які передаються через спів. Саме спів як колективна творчість створює найсприятливіші умови для виховання національної свідомості особистості (В. Верховинець, З. Кодай, Л. Хлебникова та ін.).

Різні аспекти складного поняття “виховання національно свідомої особистості” досліджували представники педагогічної, психологічної, соціологічної, філософської, філологічної та інших наук, зокрема, у вимірі формування громадянськості, патріотизму, національно-мовної картини світу висвітлено в працях П. Ігнатенка, М. Оліяр, Т. Симоненка, Р. Скульського, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Е. Фоменко, С. Долецької, М. Костиці, В. Обозного, П. Лосюка, І. Пелипейка, В. Прокопчука, М. Стельмаховича, Я. Треф'яка та ін., проте проблему, яку порушено в статті, українські вчені досліджували недостатньо.

Нині відсутні дослідження, спеціально присвячені сутності українського хорового співу як феномена формування національної самосвідомості особистості в сучасних умовах фактичного геноциду українського народу. Усе це визначає необхідність поси-

лення дослідницьких пошуків та обговорення тих чи інших теоретичних конструкцій, які представляють український хоровий спів як об'єкт формування та збереження української самобутності.

Мета дослідження – розкрити та обґрунтувати сутність українського хорового співу як духовного засобу впливу на формування національної самосвідомості особистості.

Виклад основного матеріалу. На думку вчених, хорове мистецтво як одна з найважливіших складових музичної культури є дієвим фактором розвитку творчих можливостей людини, виступає ефективним засобом залучення особистості до найбагатшої історико-культурної спадщини України, формує патріотизм, духовно-моральні орієнтири та ідеали, почуття єдності зі своїм народом, гордість, бажання брати участь у її економічному соціально-політичному та культурному процвітанні [1].

У перекладі з давньогрецького «хор» (χορός) означає «натовп». Основне ж музичне значення цього поняття відображається як спільне звучання людських голосів, «співочий колектив, який виконує вокальні твори» [2]. А слово «колектив» вже підводить до очевидних рис зменшеної моделі «суспільства», «народу». Бо хор – це вже не просто натовп, а об'єднаний натовп, де кожен співає не свою пісню, а суворо дотримується рамок однієї й тієї ж композиції для всіх учасників. Таким чином, як громадяни суспільства виконують правила своєї держави, так хорові співаки зобов'язані виконувати певні правила, щоб виконання стало можливим. Якщо народ пов'язаний загальною землею, державним майном і обмежений конкретними людьми, то, проводячи паралель, хор об'єднаний одним твором, одним текстом або одним виступом, маючи на увазі тимчасове значення. Крім того, хор має керівника та внутрішню класифікацію (партії, солісти, супровід). Тобто, як у семантиці, так і в структурі поняття «хор» спочатку закладено схожі ієрархічні характеристики зі значенням слів «народ», «нація», як стійка спільнота людей, що історично склалася, що утворюється в процесі формування спільності їх території, економічних зв'язків, мови, особливостей культури та духовних цінностей [3].

Українська хорова культура – це національне надбання українського народу, яке формувалося впродовж багатьох століть, вбираючи в себе на шляху свого розвитку багатогранний досвід минулих поколінь та відображаючи світогляд, таланти українського народу та особливості його традицій-

ного укладу життя. Хорове виконавство в Україні з моменту свого виникнення було симбіозом народнопісенної та церковно-хорової традиції. Народнопісенна основа українського хорового мистецтва обумовлюється ментальністю української нації, особливостями культури та побуту, у якому народна пісня займала особливе місце, оскільки була невід'ємною частиною життя, супроводжувала будь-які побутові та календарно-обрядові події, слугувала засобом вираження почуттів [4].

При осмисленні національної самосвідомості деякі автори ставлять на перше місце раціональний, а не емоційний складові. Тілесність населення, територія, артефакти культури знаходять аксіологічний, національно орієнтований зміст і становлять основу структури національної самосвідомості [5].

На думку вчених, нація набуває самосвідомості, персоніфікуючись як очолювана лідером еліта, згуртована переконаністю в глобальному сенсі національного самоздійснення [6].

Система вокально-виконавчих принципів та педагогічних методів формується в музичній культурі народів різних країн. У національній школі співу відбиваються особливості психологічного складу народу, його музики, поезії, мови, виконавських традицій. Тобто, вплив хорового мистецтва на формування національної самосвідомості відбувається через наступні компоненти та рівні.

Вся сукупність елементів національної самосвідомості сприймається як система, що утворює чотири рівні: когнітивно-раціональний, аксіологічний, емоційний, регулятивний [1].

Формування *когнітивно-раціонального компонента* національної самосвідомості здійснюється завдяки механізмам самоідентифікації. Адже основа національної самосвідомості – самоідентифікація, яка виражена в протиставленні «ми – вони». Змістом самоідентифікації є етносоціальні уявлення, які становлять когнітивно-раціональний рівень національної самосвідомості.

Саме хоровий спів формує в людини усвідомлення себе частиною нації. Спів для людини – природна органічна дія. Звук мови й співу через людський голос не тільки доносить до нас історію людства, а й вмщує його духовну історію. Спів завжди є виразом внутрішнього світу, він глибинний і ніколи не буває поверховим. У ньому людина виявляє свою сутність та зустрічається з буттям.

Вокально-виконавська культура України, будучи частиною національної культу-

ри та однією зі сфер національної самосвідомості, розвивається під впливом культурно-історичних процесів, має саморегулюючий характер і виконує функції не тільки збереження та трансляції культурних цінностей, а й їхнього постійного народження, переосмислення в галузі комунікації та творчості. Вивчення регіональних традицій народної пісні є одним із провідних напрямів сучасної вітчизняної етномузикології та має особливе значення в контексті формування національної самосвідомості.

Аксіологічний компонент національної свідомості формується під впливом хору завдяки усвідомленню особистості в процесі хорового виконання, що національна культура – це найбільша скарбниця цінностей, ідей, ідеалів, образів тощо. На основі етносоціальних уявлень формується ієрархія цінностей, оціночні погляди, які є змістом аксіологічного компонента.

Саме хоровий спів як генетичний код нації зі своїми традиціями несе в собі заряд духовності для Вітчизни. Ідеї гуманізму, спочатку закладені в хоровому співі, впливають на збереження нації, культурної спадщини для майбутніх поколінь [5].

Вчені визначають, що в культуру народної хорової піснетворчості входить цілий спектр супутніх, але вкрай важливих для становлення та соціалізації особистості моментів: формування критеріїв прекрасного та потворного; регулювання взаємовідносин людей, що співають; визначення норм спілкування як у процесі хорових репетицій, так і в повсякденному житті; навчання людей гнучкості співіснування та збереження особистої гідності, інтелігентності, дружелюбності та доброзичливості. У цьому аспекті необхідно відновлювати фундамент культури та національної самосвідомості з понять права, національного обов'язку та відповідальності, що чудово вписується в культуру хорового співу [3].

Український хоровий спів як вид культури зберігається в наші дні як суто український феномен, який є частиною традицій українського народу. У нашій філософській літературі немає переконливої концепції теорії українського хорового співу, що досить повно відповідає його сутності.

На сучасному етапі український хоровий неокласицизм тяжіє до переосмислення хорових форм мистецтва і стає сильним генератором розвитку моральності в суспільстві. Феномен духовності українського хорового співу в культурі не ототожнюється з церковними та релігійними формами хорового мистецтва, а розуміється як феномен морального, етичного та естетичного збагачення українського суспільства та особистості [4]

Емоційний компонент національної свідомості формується завдяки хоровавому співу на основі механізмів національної ідентичності. Національні почуття, настрої, переживання встановлюють зв'язок індивіда з національною спільнотою, будучи змістом емоційного компонента.

У даному визначенні необхідно звернути увагу на те, що національна ідентичність – це, у першу чергу, почуття (невидиме, але це не означає, що слабке), а вже після визначення вказуються видимі критерії (мова, традиції тощо). А слово «почуття» наближає це поняття до емоційних категорій, пов'язаних безпосередньо з мистецтвом, хором у тому числі. Адже саме тут кожен співак яскраво відчуває спорідненість своєї емоції із емоціями інших учасників хору, сукупність спільних зусиль і одну мету [6].

З давніх-давен однією з ознак народження тієї чи іншої цивілізації було виникнення різноманітних форм мистецтва. Спів – одне з найстаріших видів мистецтв. Люди супроводжували головні події життя співом, а також працю та будь-які емоційні стани в момент переповнення почуттями. Тепер ми найбільш наближені до логічного судження про зв'язок і вплив хорового співу на почуття національної єдності [7].

Якщо хор – це спільнота, пов'язана із загальними правилами звучання, а національна ідентичність, самосвідомість – це почуття спорідненості з конкретно взятим народом, тобто зі своєю спільнотою та її традиціями, то роль хорового мистецтва у формуванні національної самосвідомості прямо паралельна за своїми можливостями та цілями – об'єднання людей [4]. Тісний зв'язок хорового мистецтва та національного почуття, а також значення хорового співу в житті людини, його силу та вплив на маси підтверджують обставини.

Група людей, що співає (навіть без слів) завжди або майже завжди створює «заражаючий, хвилюючий ефект». Крім того, хоровий спів природний і самобутній, здатний на високу духовність [3].

За піснями народу судять про його характер, рівень розвитку, дізнаються про його труднощі та успіхи [8]. Люди і виражають себе за допомогою співу. Майже завжди під час співу людина відкрита і налаштована на спілкування. Ні танок, ні зображення, ні інструментарій не можуть передати з такою природною силою, щирістю та харизмою багатство внутрішнього світу особистості чи народу як людський голос. А у своєму злитті людські голоси мають унікальну властивість не тільки трансляції емоційних станів і передачі життєвих накопичень, а й бути найпотужнішим при-

родним, унікальним фактором зарядки, впливу та підпорядкування інших людей.

Регулятивний компонент національної самосвідомості особистості під впливом хорового співу проявляється у формуванні національних інтересів, ідей та установок, які складають його зміст. Стратегічно хоровий спів як мистецтво спрямований на ліквідацію у підсвідомості особистості настрою на конфліктність та агресивність, на формування нових ідеалів суспільства у рамках специфіки національної самосвідомості та національної культури [2].

Хоровий спів – це вже «ми», а не «я», хор – це вже маленький організований народ зі своїм керівником. Хоровий спів – реальний, сильний та ефективний рушій впливу на людей, його можна використовувати як у позитивних, так і в руйнівних цілях [1]. Цим засобом не варто нехтувати. Навіть не володіючи знаннями про вплив хорового мистецтва, будь-яка людина без попередньої підготовки в кілька секунд може відчути всю силу, завдяки природності форми та закладеними надихаючими властивостями цього мистецтва. Воно прекрасне й високе, але водночас дуже сильне. Воно може підкупити своєю загальнонародністю та простотою, може повести за собою натовп, має ефект сильного впливу на особистість [6].

Отже, нині можливості хорового мистецтва дуже актуальні. Сьогодні, коли нав'язані розколи в суспільствах настільки поширені, роль хорового виконавства почали розуміти навіть ті, хто раніше не надавав цьому мистецтву особливого значення.

Визначено, що хоровий спів має величезний вплив на формування компонентів національної свідомості, вагомість якого зростає саме в умовах сьогодення, адже яскраво розвинена національна самосвідомість не дозволить українцю не діяти, коли виникає загроза авторитету та безпеці держави. У цьому сенсі об'єднання народу в боротьбі за незалежність своєї держави можна вважати справедливим проявом національної самосвідомості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна зробити висновок, що на хоровий спів сьогодні покладено завдання формування в особистості національної самосвідомості як комплексного, інтегрального феномена, що поєднує явища патріотизму та громадянськості, національної ідентичності та ін. Реалізація цього завдання передбачає системний, комплексний, особистісно орієнтований, творчий підхід, що враховує багатогранність, духовність, якісні складові цього феномена.

Загалом зараз можна виділити такі переваги та специфічні можливості хорового співу у формуванні національної самосвідомості особистості:

– широкі можливості демократизації процесу хорового співу на основі визнання та поваги до культурних відмінностей громадян країни в умовах необмеженості вивчення та опрацювання цього аспекту на індивідуальному (особистісному) та груповому рівнях;

– підтримка та розвиток у процесі хорового співу дитячої творчості, активізація та розвиток творчої позиції майбутнього громадянина, патріота своєї країни, який володіє різнобічними знаннями про культуру та самобутність своєї країни;

– хоровий спів надає різнобічні можливості для організації духовно-морального розвитку та виховання підростаючого покоління з можливістю вибору власної виховної траєкторії та її освоєння в зручному темпі та з необхідними, пріоритетними акцентами;

– створення в процесі діяльності хору комфортних умов для особистісного зростання кожної дитини в умовах відсутності оцінного підходу, реалізації чинника безперервності та наступності навчання співу та культурної спадщини українського народу;

– можливість у процесі участі в хоровому співі більш оперативної розробки та введення в практику довгострокових, особистісно орієнтованих додаткових методів нового покоління, спрямованих на діяльнісне формування національної самосвідомості дітей, починаючи з раннього віку;

– хоровий спів дає кожному можливість знаходження в культурно-розвивальному середовищі, що включає сукупність послідовних та взаємопов'язаних компонентів цілісного педагогічного процесу, варіативних соціокультурних, духовно-естетичних, духовно-творчих, розвиваючих технологій та методів навчання;

– можливості в процесі організації хорового колективу безперервного моніторингу за допомогою критеріального апарату, що включає показники та рівні сформованості національної самосвідомості підростаючого покоління;

– кумулятивний виховний ефект завдяки діяльності та участі в хоровому колективі володіє інтегративними методичними інструментами, що ґрунтуються на полікультурному підході, принципах плюралізму, пріоритетах загальнолюдських цінностей,

культуровідповідності, спадкоємності культурно-історичного та соціально-педагогічного досвіду.

Список бібліографічних посилань

1. Бурбан М. Українське хорове виконавство. Хори. Дрогобич: Вимір, 2015. 298 с.
2. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України, 2018. 274 с.
3. Смірнова Т.А. Хорознавство (історія, теорія, методика): навчальний посібник. Вид. третє, доповнене. Харків: ХНПУ, Федорко, 2018, 212 с.
4. Грица С.Й., Загайкевич М.П., Калениченко А.П. Історія української музики. Київ: Наукова думка, 2019. Т.1. 447 с.
5. Ярошевська Л.В. Диригентсько-хорова підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва в умовах Нової української школи: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності музичне мистецтво. Миколаїв: РАЛ поліграфія, 2020. 333 с.
6. Плющук Є.В., Омельчук В.В., Федорченко В.К. Лекції з курсу «Хорознавство». Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 191 с.
7. Бітаєв В. Духовна культура України та її гуманістичний потенціал. *Духовна культура як домінуючий фактор українського життєтворення*: зб. матеріалів всеукр. науково-практичної конференції, 22–23 грудня 2015 р. Київ: ДАКККіМ, 2015. Ч.1. С. 6–9.
8. Пухальський Т.Д. Засоби формування професійної компетентності вчителя музики у процесі вивчення диригентсько-хорових дисциплін. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 2016. № 3 С. 130–135.

References

1. Burban, M. (2016). Ukrainian choral performance. Choirs. Drohobych: Vymir. 298 p. [in Ukr.].
2. Padalka, H.M. (2008). Pedagogy of Art (Theory and teaching methods of art disciplines). Kyiv. 274 p. [in Ukr.].
3. Smirnova, T.A. (2018). Chorology (history, theory, methodology)]. Study guide. The third edition, supplemented. Kharkiv. 212 p. [in Ukr.].
4. Hrytsa, S.Y., Zahaikevych, M.P., Kalenychenko, A.P. (2019). History of Ukrainian music. Kyiv: Scientific thought. 447 p. [in Ukr.].
5. Yaroshevska, L.V. (2020). Conductor and choral training of the future teacher of musical art in the conditions of the New Ukrainian School]. Educational and methodological manual for students of higher educational institutions specializing in musical art. Mykolaiv. 333 p. [in Ukr.].
6. Pliushchuk, Ye.V., Omelchuk, V.V., Fedorchenko, V.K. (2017). Lectures on the course "Choir Studies". Zhytomyr: Publisher ZhDU im. I. Franka. 191 p. [in Ukr.].
7. Bitaiev, V. (2005). Spiritual culture of Ukraine and its humanistic potential. *Spiritual culture as a dominant factor in Ukrainian life-making*: collection of materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, December 22–23, Kyiv. Part. 1. PP. 6–9. [in Ukr.].
8. Puhalsky, T.D. (2016). Means of formation of professional competence of a music teacher in the process of studying conducting and choral disciplines. *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Pedagogy*, 3: 130–135 [in Ukr.].

MARTYNIUK Anatolii

Doctor of Pedagogy, Professor of the Department of Artistic Disciplines and Teaching Methods,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

INFLUENCE OF CHOIR SINGING ON THE FORMATION OF NATIONAL PERSONAL CONSCIOUSNESS

Summary. *The article examines the effectiveness of revealing the essence of choral singing as a spiritual phenomenon of culture and its influence on the formation of the national consciousness of an individual, which is achieved if the basis of the study of Ukrainian choral singing is a cultural approach; the components of the content of national self-awareness and the mechanisms of influence of choral singing, its essence, on its formation are highlighted.*

It was established that the formation of national self-awareness takes place most effectively in the process of choral singing, where all the diversity of national culture is studied, and its unique significance for world culture is emphasized.

It was determined that the choral culture of Ukraine, being part of the national culture and one of the spheres of national self-awareness, develops under the influence of cultural and historical processes, has a self-regulating character and performs the functions of not only preserving and broadcasting cultural values, but also their constant birth, reinterpretation in the field of communication and creativity.

The main elements of national self-awareness are systematized and characterized. The entire set of elements of national self-awareness is perceived as a system forming four levels: cognitive-rational, axiological, emotional, regulatory.

National issues are considered, which is one of the most demanded and at the same time debatable fields in modern humanitarian science. Close attention to it by representatives of various scientific disciplines is due to the fact that the phenomenon of nationalism is connected with actual issues of human existence. Music plays an important role in the understanding and acquisition of national identity. It is well known that music has repeatedly influenced the self-determination of different cultures and has been an important tool of social and national transformations.

Keywords: *choral art; national consciousness, choral singing, national culture; aesthetic values, spiritual development of the individual.*

*Одержано редакцією 29.05.2023
Прийнято до публікації 17.06.2023*